

به نام یزدان پاک

همه سوال های

دکترای تخصصی (Ph.D)

جغرافیا و برنامه ریزی روستایی

۱۴۰۴-۱۴۰۵

گردآورندگان

گروه مولفین پردازش

فهرست مطالب

پیش گفتار	۷
آزمون دکترای جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی ۱۴۰۴	
روش تحقیق در جغرافیا.....	۹
پاسخ‌نامه روش تحقیق در جغرافیا.....	۱۱
جغرافیا روستایی (مبانی و ایران).....	۲۲
پاسخ‌نامه جغرافیا روستایی (مبانی و ایران).....	۲۴
دیدگاه‌ها و نظریه‌های توسعه روستایی	۳۴
پاسخ‌نامه دیدگاه‌ها و نظریه‌های توسعه روستایی	۳۶
تکنیک‌ها و روش‌های برنامه‌ریزی روستایی	۵۱
پاسخ‌نامه تکنیک‌ها و روش‌های برنامه‌ریزی روستایی	۵۳
آزمون دکترای جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی ۱۴۰۵	
روش تحقیق در جغرافیا.....	۶۹
پاسخ‌نامه روش تحقیق در جغرافیا.....	۷۱
جغرافیای روستایی (مبانی و ایران).....	۸۱
پاسخ‌نامه جغرافیای روستایی (مبانی و ایران).....	۸۳
دیدگاه‌ها و نظریه‌های توسعه روستایی	۹۲
پاسخ‌نامه دیدگاه‌ها و نظریه‌های توسعه روستایی	۹۴
تکنیک‌ها و روش‌های برنامه‌ریزی روستایی	۱۱۱
پاسخ‌نامه تکنیک‌ها و روش‌های برنامه‌ریزی روستایی	۱۱۳
واژه نامه	۱۲۹
نمایه موضوعی	۱۳۷
منابع.....	۱۴۵

به نام پروردگار دانایی و خرد

جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشی است که در پیوند عمیق با فضا، انسان و توسعه پایدار، رسالت خطیر ساماندهی و ارتقای کیفیت زندگی در سکونتگاه‌های انسانی را بر دوش می‌کشد. ورود به عالی‌ترین مقطع تحصیلی در این رشته یعنی دکترای تخصصی (Ph.D)، نیازمند عبور از خوانش‌های سطحی و دستیابی به تسلطی همه‌جانبه، انتقادی و عمیق بر مبانی، نظریه‌ها، تکنیک‌ها و روش‌شناسی این علم است.

کتاب پیش رو که دربرگیرنده تمامی سؤالات و پاسخ‌نامه‌های تشریحی آزمون‌های مقطع دکترای تخصصی «جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی» در سال‌های ۱۴۰۴ و ۱۴۰۵ است، تنها یک مجموعه تست ساده یا کلیدواژه‌ای برای عبور از آزمون نیست؛ بلکه یک «درس‌نامه جامع، مرجع و دایرةالمعارف فشرده» است که با هدف ارتقای سطح علمی داوطلبان، اساتید و پژوهشگران این عرصه، توسط «گروه مؤلفین پردازش» تدوین و گردآوری شده است.

روش‌شناسی و معماری علمی مجموعه

شالوده این اثر ماندگار بر اساس اصولی دقیق و استانداردهای روز آکادمیک بنا شده است تا پاسخی درخور به نیازهای علمی داوطلبان ارائه دهد. روش کار مؤلفین در تهیه این مجموعه مبتنی بر ارکان زیر بوده است:

- **انطباق با مراجع رسمی و جهانی:** تمامی مباحث، مفاهیم و پاسخ‌ها بر اساس آخرین سرفصل‌های مصوب وزارت علوم، تحقیقات و فناوری و با استناد به معتبرترین منابع، نظریه‌ها و پارادایم‌های روزآمد جهانی در حوزه برنامه‌ریزی فضایی تنظیم شده‌اند.
- **کالبدشکافی مفهومی سؤالات:** رویکرد حاکم بر این کتاب، فاصله گرفتن از پاسخ‌گویی سطحی است. هر پرسش بهانه‌ای برای مرور یک مفهوم کلان علمی است تا ذهن خواننده برای مواجهه با هرگونه مسئله پیچیده و مشابه در آینده آبدیده شود.

محتویات و ساختار کتاب

این مجموعه ارزشمند، با پوشش کامل و تفکیک‌شده مواد امتحانی آزمون‌های دکتری در دو سال متوالی (۱۴۰۴ و ۱۴۰۵)، در چهار رکن و ستون اصلی طراحی و تدوین شده است:

۱. **روش تحقیق در جغرافیا:** واکاوی مفاهیم بنیادین روش‌شناسی، پارادایم‌های فلسفی و معرفت‌شناختی (اثبات‌گرایی، برساخت‌گرایی)، استدلال‌های منطقی (قیاس و استقرا)، انواع طرح‌های پژوهشی و کاربرد آزمون‌های آماری پیشرفته در علوم مکانی.
۲. **جغرافیای روستایی مبانی و ایران:** بررسی تحلیلی تحولات مورفولوژیک، پویایی‌های جمعیتی، پدیده خزش شهری و روستا-شهرها، و شناخت عمیق ساختار اقتصاد سیاسی و معیشتی خانوارهای روستایی در پهنه سرزمین ایران.
۳. **دیدگاه‌ها و نظریه‌های توسعه روستایی:** سفری در تاریخ اندیشه‌های توسعه؛ از نظریه مکان مرکزی و اقتصاد پایه تا رویکردهای نوین همچون نهادگرایی نوین، حکمرانی شبکه‌ای، اقتصاد سیاسی فضا و مکاتب بازساخت روستایی.
۴. **تکنیک‌ها و روش‌های برنامه‌ریزی روستایی:** تمرکز بر ابزارهای کاربردی و کمی؛ از مدل‌های تصمیم‌گیری چندشاخصه (MCDM) و منطق فازی تا تحلیل‌های فضایی در محیط GIS، مدل‌های زمین‌آمار و تکنیک‌های آینده‌پژوهی و ارزیابی.

ساختار منحصر به فرد پاسخ نامه های تشریحی

وجه تمایز و عیار حقیقی این اثر، در معماری مهندسی شده و دقیق پاسخ نامه های آن نهفته است. برای هر پرسش، پروتکل علمی یکپارچه ای به شرح زیر اجرا شده است:

- **شناسایی و تبیین موضوع:** در گام نخست، هسته کانونی سؤال و جایگاه آن در نقشه جامع جغرافیای روستایی به روشنی تبیین می شود.
 - **پاسخ تشریحی و مستدل:** گزینه صحیح نه تنها معرفی، بلکه با زبانی شیوا و استدلال های قوی علمی، اثبات و کالبدشکافی می گردد.
 - **بررسی سایر گزینه ها (آسیب شناسی خطاها):** دلیل نادرست بودن سایر گزینه ها با دقت موشکافی می شود تا تله های طراحان سؤال و کج فهمی های رایج روش شناختی برای داوطلب آشکار گردد.
 - **نکات تکمیلی:** در پایان هر پاسخ، افق های جدیدی از کاربردهای آن مفهوم در مطالعات نوین و مدیریت روستایی گشوده می شود تا جنبه آموزشی کتاب به غایت کمال برسد.
- امید است این مجموعه غنی و ساختاریافته، همچون چراغی روشن، مسیر پرفراز و نشیب داوطلبان و جویندگان علم در مقطع دکترای تخصصی جغرافیا و برنامه ریزی روستایی را هموار سازد و گامی استوار در اعتلای نظام برنامه ریزی فضایی و توسعه پایدار کشور عزیزمان بردارد.

گروه مولفین پردازش

تابستان ۱۴۰۵

۱۶. در تعریف روستا، کدام رویکرد در کشورهای جهان غالب است؟
 (۱) تعداد و تراکم جمعیت
 (۲) تعریف شهر و اطلاق روستا به سایر نقاط جمعیتی
 (۳) اقتصاد غالب
 (۴) شرایط محلی
۱۷. مهم‌ترین عامل شکل‌گیری ساختار شبکه‌ای در نواحی روستایی کشورهای توسعه‌یافته، کدام است؟
 (۱) سازمان فضایی
 (۲) سازماندهی فضایی
 (۳) ساختارهای فضایی
 (۴) جریان‌های فضایی
۱۸. کدام یک از انواع تصرف فضاهای روستاهای پیراشهری، غالب است؟
 (۱) خزنده
 (۲) سریع
 (۳) بی‌برنامه
 (۴) بی‌مجوز
۱۹. ساخت مسکن معیشت‌محور روستایی، ابتدا در کدام یک از برنامه‌های توسعه کشور تصویب شد؟
 (۱) سوم
 (۲) چهارم
 (۳) پنجم
 (۴) ششم
۲۰. بیشترین افزایش آبادی‌های کشور در دهه اخیر، مربوط به کدام دسته از آبادی‌ها بوده است؟
 (۱) روستا - شهرها
 (۲) نقاط روستایی
 (۳) غیرکشاورزی
 (۴) مزرع‌ای
۲۱. پدیده خزش شهری پیوسته، چگونه بر کاهش تعداد روستاها و جمعیت روستایی تأثیرگذار است؟
 (۱) ادغام روستاها در شهر
 (۲) الحاق روستاها به شهر
 (۳) تبدیل روستاها به شهر
 (۴) تجمیع روستاها
۲۲. براساس جدیدترین آمارهای هزینه و درآمد خانوارهای روستایی کشور، بیشترین سهم از منابع درآمدی به کدام منبع تعلق دارد؟
 (۱) متفرقه
 (۲) حقوق‌گیری
 (۳) مشاغل آزاد کشاورزی
 (۴) مشاغل آزاد غیرکشاورزی
۲۳. براساس شاخص مرکزیت مکانی (LQ)، کارکرد مناطق روستایی کدام استان براساس آخرین سرشماری، خدماتی محسوب می‌شود؟
 (۱) البرز
 (۲) قم
 (۳) فارس
 (۴) بوشهر
۲۴. عبارت زیر به کدام نوع مهاجرت اشاره دارد؟
 «چون بیشتر مردم از منطقه ما مهاجرت می‌کنند، من هم تصمیم به مهاجرت گرفتم.»
 (۱) جاذبه‌ای
 (۲) دافعه‌ای
 (۳) شبکه‌ای
 (۴) توده‌ای
۲۵. طبق آخرین سرشماری، بیشترین تعداد جمعیت روستایی و آبادی‌های کشور، به ترتیب مربوط به کدام استان‌های کشور است؟
 (۱) سیستان و بلوچستان - کرمان
 (۲) خراسان رضوی - کرمان
 (۳) مازندران - کرمان
 (۴) گیلان - سیستان و بلوچستان
۲۶. سه دوره مدیریت روستایی، در کدام مورد به درستی مطرح شده است؟
 (۱) فتودالیسم - کدخدایی - مدیریت دولت‌گرا (قرن ۲۰)
 (۲) کدخدایی - پدرسالاری - دوره جدید حکمرانی در قرن جدید
 (۳) پدرسالاری (اوایل قرن ۲۰) - دولتگرایی (اواسط قرن ۲۰) - حکمرانی جدید (آستانه قرن ۲۱)
 (۴) فتودالیسم (قرن ۲۰) - حکمرانی دولتی (اواسط قرن ۲۱) - مدیریت دولتی (اوایل قرن ۲۱)
۲۷. در جوامع روستایی، غلبه با کدام یک از انواع گروه‌ها است؟
 (۱) نخستین
 (۲) کشاورزمحور
 (۳) سنتی و همبسته
 (۴) مبتنی بر جایگاه اجتماعی
۲۸. روستاها از منظر فشردگی بافت، به کدام انواع قابل دسته‌بندی هستند؟
 (۱) کانونی - متفرق - خطی
 (۲) پراکنده - متمرکز - بینابین
 (۳) یکپارچه - غیریکپارچه - نیمه‌یکپارچه
 (۴) کانونی - مسطح - خطی

۲۹. مدل سه‌وجهی فضای روستایی، از آمیختگی میان کدام عوامل ایجاد شده است؟

- (۱) شرایط محلی روستایی - اقتصاد تولیدی - عملکرد فضای شهری
- (۲) شرایط محلی منطقه‌ای - زندگی بین روستایی - عملکرد شهری
- (۳) شرایط محلی روستایی - زندگی روستایی - بازنمایی روستایی
- (۴) شرایط منطقه‌ای - زندگی شهری - بازیابی شهری

۳۰. کدام نهاد متولی اصلی برنامه اشتغال‌زایی روستایی در برنامه ششم توسعه (۱۴۰۰ - ۱۳۹۶) بوده است؟

- (۱) جهاد کشاورزی
- (۲) صندوق کارآفرینی امید
- (۳) معاونت توسعه روستایی ریاست جمهوری
- (۴) سازمان برنامه و بودجه

موضوع سؤال

موضوع این سؤال به «معیارها و شاخص‌های تعریف روستا و تمایز آن از شهر» در مطالعات جغرافیای سکونتگاه‌ها اشاره دارد. گزینه صحیح به رویکردی اشاره می‌کند که در ادبیات آکادمیک به عنوان «تعریف پسمانده‌ای» یا «سلبی» (Residual Definition) شناخته می‌شود. بر این اساس، روستا هویتی است که ویژگی‌های تعریف‌شده برای شهر را ندارد.

پاسخ تشریحی:

در سطح جهانی، هیچ تعریف واحد و جهان‌شمولی برای «روستا» وجود ندارد که مورد پذیرش تمامی کشورها باشد. تنوع بی‌نظیر شرایط جغرافیایی، فرهنگی، اقتصادی و کالبدی در نقاط مختلف جهان، دستیابی به یک تعریف ایجابی و مشترک را غیرممکن ساخته است. از این رو، غالب کشورهای جهان و سازمان‌های بین‌المللی (نظیر بخش جمعیت سازمان ملل) رویکردی عمل‌گرایانه و آماری را اتخاذ کرده‌اند. در این رویکرد، ابتدا شاخص‌های کمی و کیفی مشخصی (مانند حدنصاب جمعیتی، تراکم، نوع شهرداری یا کارکرد خدمات‌رسانی) برای تعریف «شهر» یا «نقاط شهری» تعیین می‌گردد؛ سپس هر سکونتگاه یا پهنه جغرافیایی که واجد این شرایط نباشد، به‌صورت خودکار و پیش‌فرض در مقوله «روستا» یا «نقاط روستایی» طبقه‌بندی می‌شود. این ساده‌ترین و کاربردی‌ترین روش برای تفکیک آماری در سرشماری‌هاست.

بررسی سایر گزینه‌ها:

- **دلیل نادرستی گزینه ۱:** «تعداد و تراکم جمعیت» از مهم‌ترین شاخص‌ها برای تعریف «شهر» است، اما به‌تنهایی برای تعریف روستا در سطح جهانی غالب نیست، زیرا حدنصاب جمعیتی روستاها در کشورهای مختلف به شدت متغیر است (از چند ده نفر تا چند ده هزار نفر).
- **دلیل نادرستی گزینه ۳:** «اقتصاد غالب» (که در گذشته عموماً کشاورزی بود) دیگر رویکرد غالبی نیست. امروزه بسیاری از روستاها دارای اقتصاد مبتنی بر گردشگری، خدمات یا صنعت هستند (تنوع معیشتی) و نمی‌توان روستا را صرفاً با اقتصاد کشاورزی تعریف کرد.
- **دلیل نادرستی گزینه ۴:** «شرایط محلی» بسیار کیفی و متغیر است و قابلیت تبدیل شدن به یک شاخص استاندارد، کمی و قابل اندازه‌گیری برای مقایسه‌های ملی و بین‌المللی در سرشماری‌ها را ندارد.

نکات تکمیلی

امروزه در رویکردهای نوین جغرافیای روستایی، مفهوم «پیوستار روستایی-شهری» (Rural-Urban Continuum) مطرح است که مرزهای خشک و دوگانه میان شهر و روستا را به چالش می‌کشد. با این حال، در نظام‌های برنامه‌ریزی رسمی و سرشماری‌های دولتی، همچنان همان رویکرد سلبی (تعریف شهر و اطلاق باقیمانده به روستا) به دلیل سهولت در آمارگیری و برنامه‌ریزی‌های کلان اقتصادی و کالبدی، تسلط کامل دارد.

موضوع سؤال:

این سؤال به تحولات مورفولوژیک و کارکردی سکونتگاه‌های روستایی در دوره معاصر (به‌ویژه در کشورهای پیشرفته) اشاره دارد. موضوع اصلی، گذار نواحی روستایی از ساختارهای منزوی، سنتی یا سلسله‌مراتبی (مبتنی بر مدل‌های کلاسیک مکان مرکزی) به سوی «ساختارهای شبکه‌ای» (Network Structures) است. عامل محرک و هسته مرکزی در این دگرگونی فضایی، مفهوم «جریان‌ها» است که گزینه صحیح دقیقاً به آن اشاره می‌کند.

پاسخ تشریحی:

در کشورهای توسعه‌یافته، روستاها دیگر محیط‌هایی بسته و صرفاً متکی به تولیدات کشاورزی (روستای تولیدی) نیستند. با ظهور فناوری‌های نوین ارتباطی، توسعه زیرساخت‌های حمل‌ونقل و تغییر سبک زندگی، نواحی روستایی به شدت در شبکه‌های منطقه‌ای، ملی و حتی جهانی ادغام شده‌اند. عامل اساسی ایجاد این شبکه، «جریان‌های فضایی» (Spatial Flows) است. این جریان‌ها شامل تحرک مداوم و پویای سرمایه، اطلاعات، کالا، خدمات و انسان (مانند مهاجرت‌های معکوس، رفت‌وآمد روزانه شاغلین، و گردشگری) بین کانون‌های مختلف (روستا-شهر و روستا-روستا) می‌باشد. تعاملات چندسویه و تراکم این جریان‌ها موجب می‌شود

که پیوندهای فضایی از حالت خطی یا سلسله‌مراتبی خارج شده و یک ساختار شبکه‌ای و درهم‌تنیده را در نواحی روستایی شکل دهند.

بررسی سایر گزینه‌ها:

- **دلیل نادرستی گزینه ۱ (سازمان فضایی):** سازمان فضایی در واقع وضعیت نهایی و نظم حاکم بر توزیع پدیده‌ها در فضا است. این مفهوم بیشتر بیانگر «حالت و نتیجه» است تا «نیروی محرک». سازمان فضایی شبکه‌ای، معلول جریان‌های فضایی است، نه عامل ایجادکننده آن.
- **دلیل نادرستی گزینه ۲ (سازماندهی فضایی):** سازماندهی فضایی به اقدامات ارادی، برنامه‌ریزی‌شده و مدیریتی برای سامان دادن به فضا اطلاق می‌شود. اگرچه برنامه‌ریزی می‌تواند در شکل‌گیری شبکه‌ها نقش داشته باشد، اما ساختار شبکه‌ای در کشورهای توسعه‌یافته غالباً به صورت ارگانیک و در اثر پویایی اقتصادی و جریان‌های ارتباطی شکل می‌گیرد، نه صرفاً دستورالعمل‌های مدیریتی.
- **دلیل نادرستی گزینه ۳ (ساختارهای فضایی):** انتخاب این گزینه به نوعی دچار دور باطل منطقی (توتولوژی) است. ساختار فضایی همان پدیده‌ای است که سؤال به دنبال یافتن علت شکل‌گیری آن (نوع شبکه‌ای آن) است و نمی‌تواند عامل پدیدآورنده خودش باشد.

نکات تکمیلی:

در تبیین این پدیده، استناد به نظریه «جامعه شبکه‌ای» (Network Society) اثر مانوئل کاستلز (Manuel Castells) بسیار راهگشاست. کاستلز گذار جوامع از «فضای مکان‌ها» (Space of Places) به «فضای جریان‌ها» (Space of Flows) را تئوریزه می‌کند. در جغرافیای روستایی پساتولیدی (Post-productivism)، ارزش و جایگاه یک روستا نه لزوماً در موقعیت مطلق جغرافیایی یا تولیدات کشاورزی آن، بلکه در میزان اتصال و دسترسی آن به «جریان‌های فضایی» ثروت، اطلاعات و قدرت تعریف می‌شود.

۱۸. گزینه ۱)

موضوع سوال:

هسته اصلی این سؤال به بررسی مورفولوژی و الگوی گسترش کالبدی شهرها در مناطق پیرامونی (Peri-urban areas) و نحوه بلعیده شدن اراضی روستایی اختصاص دارد. موضوع حول این محور می‌چرخد که شکل غالب و جهان‌شمول توسعه در حریم شهرها و دست‌اندازی به فضاهای روستایی از چه الگویی پیروی می‌کند.

پاسخ تشریحی:

در ادبیات جغرافیای شهری و روستایی، بارزترین و متداول‌ترین شکل توسعه کالبدی شهرها به سمت اراضی پیرامونی، پدیده «خزش شهری» (Urban Sprawl) یا توسعه «خزنده» است. در این فرآیند، فضاهای باز، باغات و اراضی کشاورزی روستاهای پیراشهری به صورت قطعه‌به‌قطعه، پیوسته و به شکل لکه‌هایی که به تدریج به هم می‌پیوندند، تغییر کاربری می‌دهند. این الگو به این دلیل «خزنده» نامیده می‌شود که مرزهای مشخصی برای توقف ندارد و مانند یک ارگانیزم زنده، به شکلی نرم و خاموش، کالبد روستا را در بافت فیزیکی شهر ادغام و هضم می‌کند. این روند تدریجی اما مداوم، خصیصه اصلی و ذاتی تغییرات فضایی در مناطق پیراشهری است.

بررسی سایر گزینه‌ها:

- **چرا گزینه ۲ (سریع) نادرست است؟** اگرچه سرعت توسعه در برخی مناطق پیراشهری بالاست، اما «سریع بودن» ویژگی ذاتی و همیشگی همه تصرفات پیراشهری نیست. تصرفات اغلب در یک بازه زمانی طولانی و به صورت تدریجی رخ می‌دهند؛ بنابراین الگوی «خزنده» صفت بسیار جامع‌تری از «سریع» است.
- **چرا گزینه‌های ۳ (بی‌برنامه) و ۴ (بی‌مجوز) نادرست هستند؟** توسعه بی‌برنامه (Unplanned) و ساخت‌وسازهای غیررسمی یا بی‌مجوز (Unauthorized)، از ویژگی‌های رایج در حاشیه شهرهای کشورهای در حال توسعه هستند. با این وجود، پدیده تصرف پیراشهری حتی می‌تواند کاملاً «بابرنامه» و «قانونی/بامجوز» (از طریق طرح‌های توسعه شهری، شهرک‌سازی‌های رسمی و پروژه‌های دولتی) اتفاق بیفتد. بنابراین، آنچه در هر دو حالت (قانونی یا غیرقانونی) ماهیت کالبدی فضا را تغییر می‌دهد، همان گسترش «خزنده» (Sprawl) در سطح افق است.

نکات تکمیلی:

خزش شهری یا گسترش افقی و کم‌تراکم، یکی از چالش‌برانگیزترین مباحث در برنامه‌ریزی آمایش سرزمین است. این پدیده منجر به شکل‌گیری پدیده «روستا-شهر» (Rurbanization) در کمربندهای پیرامونی می‌شود؛ جایی که ساکنان با از دست دادن اراضی کشاورزی (پایه اقتصاد روستایی)، به مشاغل خدماتی و کارگری در شهر روی می‌آورند، اما سکونتگاه آن‌ها هنوز به طور کامل از خدمات و زیرساخت‌های استاندارد شهری برخوردار نیست و دچار یک دوگانگی هویتی و فضایی می‌گردد.

۱۹. گزینه ۴)

موضوع سوال:

موضوع این پرسش، ردیابی سیر تطور سیاست‌گذاری‌های کالبدی-اقتصادی در برنامه‌های توسعه ملی است؛ با تأکید بر رویکردی که کارکردهای «سکونت» و «تولید» را در فضای زیستی روستا با یکدیگر تلفیق می‌سازد.

پاسخ تشریحی:

مفهوم «مسکن معیشت‌محور» (Livelihood-based Housing) به الگویی کالبدی از مسکن روستایی اطلاق می‌شود که در آن، بنا صرفاً کارکرد سرپناه ندارد؛ بلکه فضاهای پیرامونی و پیوست آن (مانند کارگاه‌های کوچک صنایع دستی، فضاهای پرورش دام و طیور، و انبارهای نگهداری محصولات کشاورزی) بخش جدایی‌ناپذیری از اقتصاد و جریان درآمدی خانوار را تشکیل می‌دهند. تا پیش از دهه نود شمسی، رویکرد غالب نهادهای متولی در زمینه بهسازی مسکن روستایی، منحصرأ بر مقاوم‌سازی کالبدی در برابر سوانح طبیعی متمرکز بود. با این حال، در «قانون برنامه ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران» (مصوب ۱۳۹۵ برای دوره اجرا تا ۱۴۰۰)، تغییر نگرش مهمی رخ داد. در ماده ۲۷ این قانون، برای نخستین بار به‌طور صریح و رسمی، به موضوع احداث و بهسازی مسکن روستایی با رویکرد «تأمین و توسعه معیشت» پرداخته شد تا با بسترسازی برای مشاغل خانگی و خرد، پایداری اقتصادی خانوارها تضمین شده و مانعی در برابر مهاجرت‌های روستا-شهری ایجاد گردد.

بررسی سایر گزینه‌ها:

تحلیل گزینه‌های ۱ (برنامه سوم)، ۲ (برنامه چهارم) و ۳ (برنامه پنجم) حاکی از آن است که در مقاطع زمانی اجرای این برنامه‌ها، سیاست‌های کلان توسعه روستایی بیشتر حول محور تأمین زیرساخت‌های فیزیکی (آبرسانی، برق‌رسانی، احداث راه)، اجرای طرح‌های هادی با نگاه صرفاً فیزیکی و صدور اسناد مالکیت استوار بود. در این ادوار، مفهوم ترکیبی مسکن به مثابه یک «واحد تولیدی-سکونتی» هنوز به شکل یک ماده قانونی الزام‌آور و مستقل وارد ادبیات برنامه‌ریزی کشور نشده بود.

نکات تکمیلی:

تغییر پارادایم از مسکن «مصرفی» به مسکن «مولد»، نشان‌دهنده تکامل و بلوغ نظام برنامه‌ریزی فضایی است. مسکن معیشت‌محور، تاب‌آوری اقتصادی (Economic Resilience) روستاییان را به شکل چشمگیری ارتقا می‌دهد. با ایجاد تنوع در منابع درآمدی (Diversification) در همان بستر سکونت، آسیب‌پذیری جوامع محلی در برابر تکانه‌های محیطی و اقتصادی نظیر خشکسالی‌ها یا نوسانات بازار محصولات زراعی کاهش می‌یابد.

۲۰. گزینه ۱)

موضوع سوال:

موضوع اصلی این سؤال، رصد و تحلیل «پویایی‌های جمعیتی و کالبدی» در نظام سکونتگاهی کشور است. در اینجا کلمه «افزایش»، ناظر بر رشد پرشتاب جمعیتی، گسترش وسعت کالبدی و تراکم بافت سکونتگاهی است، نه صرفاً افزایش عددی و آماری نقاط در سرشماری‌ها. سؤال به دنبال شناسایی آن دسته از سکونتگاه‌هایی است که در سال‌های اخیر بار اصلی جذب سرریز جمعیتی را بر دوش کشیده‌اند.

پاسخ تشریحی:

در ادبیات جغرافیای روستایی و شهری ایران، اصطلاح «روستا-شهر» (Agro-town یا Rurban) به سکونتگاه‌هایی اطلاق می‌شود که ماهیتاً و از نظر پیشینه ریشه روستایی دارند، اما عمدتاً به دلیل برخورداری از موقعیت جغرافیایی خاص (مانند قرارگیری در منطقه شهری، حریم و پیرامون کلان‌شهرها)، ساختار سنتی خود را از دست داده‌اند. در دهه اخیر، به دلیل تورم، گرانی زمین و

مسکن در هسته مرکزی کلان‌شهرها و پدیده خزش شهری، سیل عظیمی از مهاجران و سرریز جمعیتی شهرها به سمت روستاهای بزرگ و پیراشهری روانه شده است.

این مناطق (روستا-شهرها) با تغییر کاربری شدید اراضی کشاورزی به مسکونی مواجه شده و بیشترین نرخ «رشد و افزایش» را در میان تمام دسته‌های سکونتگاهی کشور تجربه کرده‌اند. آن‌ها از نظر کالبد و جمعیت در حد یک شهر متراکم شده‌اند، اما هنوز ویژگی‌های بینابینی از هر دو محیط را در خود جای داده‌اند.

بررسی سایر گزینه‌ها:

• **دلیل نادرستی گزینه ۲ (نقاط روستایی):** این عنوان یک مفهوم بسیار عام است. اکثریت روستاهای کوچک، دورافتاده و متوسط کشور در دهه‌های اخیر نه تنها افزایشی در جمعیت و کالبد نداشته‌اند، بلکه با پدیده‌هایی نظیر مهاجرت‌های روستا-شهری، سالخوردگی جمعیت، کاهش توان اکولوژیک و حتی تخلیه کامل (متروکه شدن) مواجه بوده‌اند. بنابراین، رشد به کل نقاط روستایی قابل تعمیم نیست.

• **دلیل نادرستی گزینه‌های ۳ (غیر کشاورزی) و ۴ (مزرعه‌ای):** بر اساس تعاریف مرکز آمار ایران، «مکان‌های مستقل» (نقاط غیر کشاورزی مانند پادگان‌ها، ایستگاه‌های خدمات و کارخانه‌ها) و «مزارع»، در زمره آبادی‌ها دسته‌بندی می‌شوند. هرچند ممکن است به دلیل توسعه صنعتی و ثبت آماری، تعداد این واحدهای نقطه‌ای در آمارنامه بیشتر شده باشد، اما بار اصلی و محسوس «افزایش و گسترش بافت سکونتگاهی» در پهنه سرزمین، متعلق به این کاربری‌های محدود و کم جمعیت نیست.

نکات تکمیلی:

پدیده «روستا-شهر» امروزه به یکی از گره‌های اصلی در مدیریت یکپارچه سرزمینی ایران تبدیل شده است. این سکونتگاه‌های متورم، عموماً با بحران‌هایی نظیر حاشیه‌نشینی، کمبود شدید زیرساخت‌های خدماتی و بهداشتی، و بورس‌بازی زمین دست‌وپنجه نرم می‌کنند. چالش حقوقی این نقاط آن است که جمعیتی در مقیاس شهری دارند، اما بودجه و ساختار اداری آن‌ها همچنان در قالب «دهیاری» مدیریت می‌شود. در نهایت، نظام برنامه‌ریزی کشور ناگزیر است بسیاری از این روستا-شهرها را از طریق تغییر در تقسیمات کشوری به «شهر» ارتقا داده یا به بافت شهرداری‌های مادر ملحق کند (الحاق روستاهای حریم).

۲۱. گزینه ۲)

موضوع سوال:

موضوع این پرسش، پیامدهای فضایی، کالبدی و دموگرافیک (جمعیتی) پدیده «خزش شهری» (Urban Sprawl) بر سکونتگاه‌های پیرامونی است. سؤال به دنبال یافتن مکانیسم دقیق و رسمی تغییر ماهیت روستاهاست که در اثر گسترش مداوم یک شهر بزرگ‌تر اتفاق می‌افتد و باعث ریزش آماری تعداد روستاها می‌شود.

پاسخ تشریحی:

خزش شهری پیوسته، به معنای گسترش فیزیکی، افقی و کم‌تراکم شهرها به سمت اراضی حومه است. زمانی که این گسترش کالبدی به صورت مداوم و خزنده رخ می‌دهد، مرزهای شهر به تدریج به روستاهای واقع در کمربند پیرامونی (حریم شهر) می‌رسد و آن‌ها را در بافت فیزیکی خود می‌بلعد. در نظام برنامه‌ریزی فضایی و اداری، این فرآیند تحت عنوان «الحاق» (Annexation) شناخته می‌شود.

با الحاق یک روستا به محدوده قانونی و خدماتی شهر، نهاد مدیریت محلی آن (مانند دهیاری) منحل شده و آن پهنه به یکی از محلات یا نواحی شهرداری تبدیل می‌گردد. در پی این تغییر حقوقی و فضایی، نام آن روستا از فهرست آبادی‌های کشور حذف شده و جمعیت آن به عنوان «جمعیت شهری» محاسبه می‌گردد. دقیقاً همین مکانیسم است که در دهه‌های گذشته باعث کاهش چشمگیر آمارهای جمعیتی و تعداد روستاهای حریم کلان‌شهرهای ایران (مانند تهران، مشهد و اصفهان) شده است.

بررسی سایر گزینه‌ها:

• **دلیل نادرستی گزینه ۱ (ادغام):** اصطلاح «ادغام» (Merger) از نظر حقوقی و فضایی معمولاً زمانی به کار می‌رود که دو یا چند سکونتگاه هم‌وزن و مستقل به یکدیگر پیوسته و یک هویت حقوقی کاملاً جدید بسازند. اما در پدیده خزش، شهر مسلط پهنه ضعیف‌تر را به خود می‌افزاید (الحاق می‌کند) و هویت کالبدی غالب خود را بر آن تحمیل می‌نماید.

- **دلیل نادرستی گزینه ۳ (تبدیل):** «تبدیل» روستا به شهر زمانی رخ می‌دهد که یک روستای بزرگ مستقلاً رشد کرده و با عبور از حدنصاب جمعیتی (مانند رسیدن به جمعیت ۳۵۰۰ نفر در قانون ایران) و بدون بلعیده شدن توسط یک شهر دیگر، مستقیماً به «نقطه شهری» ارتقا یابد. این فرآیند درونی است، در حالی که خزش شهری یک عامل بیرونی است.
- **دلیل نادرستی گزینه ۴ (تجمع):** «تجمع» به معنای گردآوری و متمرکز کردن چند روستای کوچک، پراکنده و کم‌جمعیت در یک نقطه جغرافیایی واحد برای تسهیل امر خدمات‌رسانی دولتی است. این پدیده اساساً ارتباطی با گسترش پیوسته و خزش شهرهای بزرگ ندارد.

نکات تکمیلی:

پدیده الحاق روستاهای پیراشهری، گرچه به لحاظ آماری به سادگی باعث افزایش نرخ شهرنشینی می‌شود، اما در واقعیت فضایی، چالش‌های مدیریت شهری عمیقی ایجاد می‌کند. روستاهای ملحق‌شده غالباً دارای بافت کالبدی ارگانیک، معابر کم‌عرض و فاقد زیرساخت‌های مهندسی و شبکه‌های هدایت آب‌های سطحی هستند. پس از الحاق، این محدوده‌ها معمولاً قادر به تطبیق سریع با استانداردهای شهری نبوده و مستعد تبدیل شدن به بافت‌های فرسوده، ناکارآمد یا کانون‌های حاشیه‌نشینی در متن کلان‌شهرها می‌شوند.

۲۲. گزینه ۱)

موضوع سوال:

موضوع این پرسش، «اقتصاد سیاسی فضا» و تحلیل «ساختار درآمدی و معیشتی خانوارهای روستایی» در ایران معاصر است. سؤال به دنبال برجسته کردن این واقعیت است که اقتصاد روستایی کشور در دهه‌های اخیر از ماهیت صرفاً کشاورزی خود فاصله گرفته و منابع تأمین معاش روستاییان دستخوش تنوع و تغییرات بنیادین شده است.

پاسخ تشریحی:

بر اساس تعاریف استاندارد مرکز آمار ایران، منابع درآمدی خانوارها به چهار دسته کلی تقسیم می‌شوند. دسته «درآمدهای متفرقه» شامل مواردی نظیر حقوق بازنشستگی، یارانه‌های نقدی و کمک‌های دولتی، اجاره‌بهای املاک، سود سپرده‌های بانکی، و کمک‌های دریافتی از اعضای مهاجرت‌کرده خانوار (حواله‌ها) است.

بر اساس جدیدترین آمارها (در سال‌های اخیر نظیر ۱۴۰۱ و ۱۴۰۲)، درآمدهای متفرقه با سهمی در حدود ۳۸ تا ۴۰ درصد، رتبه نخست را در سبد درآمدی خانوارهای روستایی به خود اختصاص داده است. این امر ناشی از چندین عامل ساختاری است: تزریق یارانه‌های نقدی به دهک‌های روستایی، افزایش جمعیت سالمند و بازنشسته در روستاها، و همچنین کاهش سودآوری بخش کشاورزی که روستاییان را به سمت اتکا به درآمدهای غیرفعال (Passive Income) و انتقالی سوق داده است.

بررسی سایر گزینه‌ها:

- **دلیل نادرستی گزینه ۲ (حقوق‌گیری):** مشاغل مزد و حقوق‌گیری (اعم از عمومی و خصوصی) دومین منبع بزرگ درآمدی (با سهمی حدود ۳۲ تا ۳۳ درصد) در روستاها هستند. این سهم بالا نشان‌دهنده افزایش رفت‌وآمد روزانه (Commuting) روستاییان به شهرها و شهرک‌های صنعتی مجاور برای کار است، اما همچنان از درآمدهای متفرقه کمتر است.
- **دلیل نادرستی گزینه ۳ (مشاغل آزاد کشاورزی):** برخلاف تصور سنتی که روستا را معادل کشاورزی می‌داند، مشاغل آزاد کشاورزی امروزه با سهمی کمتر از ۲۰ درصد، در رتبه سوم منابع درآمدی قرار گرفته‌اند. خرد شدن اراضی، بحران آب و خشکسالی‌های پیاپی، و افزایش هزینه‌های نهاده‌های تولید، سهم کشاورزی را در سبد معیشت به شدت کاهش داده و پدیده «کشاورزی‌زدایی» (De-agrarianization) را رقم زده است.
- **دلیل نادرستی گزینه ۴ (مشاغل آزاد غیرکشاورزی):** این بخش (مانند مغازه‌داری یا کارگاه‌های کوچک مستقل در روستا) با سهمی حدود ۱۰ درصد، کمترین نقش را در تأمین درآمد خانوار روستایی دارد که نشان‌دهنده ضعف زیرساخت‌های اقتصاد محلی و محدود بودن بازار مصرف در داخل روستاهاست.

نکات تکمیلی:

غلبه «درآمدهای متفرقه» بر درآمدهای ناشی از «تولید»، یک زنگ خطر در برنامه‌ریزی توسعه روستایی محسوب می‌شود. این ساختار نشان می‌دهد که اقتصاد روستایی از حالت «مولد» به حالت «مصرف‌گرا و متکی به پرداخت‌های انتقالی دولتی» گرایش پیدا